Другий день уже йшли ми лісами, я і пес. Вчора я ще потроху стріляв, але за сьогоднішній день не вистрілив ані разу. Пес, що спочатку приставав сумлінно при кожній появі дичини, переконався нарешті, що я не буду стріляти, і при кожній новій оказії вже тільки злегка оглядався на мене і йшов далі, силкуючись удавати, що він також не вважав на ніяку дичину,— щоб не застидати мого недбальства й лінивства.

На нічлігу я востаннє бачив людей. За сьогоднішній день не показався ніхто навіть поблизу. І я тішився, що людське лице, людське слово, людський звук не перебивав моєї тихої розмови з лісом, що ніхто третій не стає між мною і доохресним життям. Воно розмовляє зо мною тихим шумом лісу, мурмотінням потоку, криком птахів, подає знаки світлотінями хмар, ледве помітними рухами трави й гілляк. Все се, не притушене, не перебите крикливим голосом чоловіка, промовляє так виразно, так незвичайно вимовно усій моїй істоті.

Іду й прислухуюся тихому шамотінню дерев, їх верхів, не видних мені знизу з-за гілляк. Їх похитує там вгорі вітрець, непомітний тут, в долині, і неустанним тихим шумом наповняв ліс. Але від часу до часу як рука пересувається по струнах — пролітав удар вітру, видобуваючи сильніші звуки, які зливаються в енергічну фугу. Вона звучить іще хвилю йому вслід, поки не розпадеться на окремішні мелодії, які веде кожне дерево зокрема, і місце розбудженого рокоту заступить знову сей монотонний, тихомирний шум.

Сонячне проміння врізується в прогалини незвичайно ясними, яскравими ударами, від яких запалюється лискучим блиском все, що стрічає воно на дорозі,— зелена хвоя ялиць, сіра кора гілляк, червона застілка старої хвої на землі, а краплі роси й зерна піску світять посеред того сяєвом самоцвітів — горять, згоряють і гаснуть у млі ока, поки я проходжу коло них.

Мені надзвичайно радісно, і я спочатку виявляю сю радість дуже галасливо. Кричав і прислухався свому голосові, як, перебігаючи сі безконечні ряди дерев, він безсило застрягав між них. Перекликався з задиркуватою жовною і силкувався, перекричати її. Стукав гіллякою по сухих стовбурах, відповідаючи старому дятлові на його солідний, діловитий стук.

Але перший хміль сього п'яного напою минув. Я йду мовчки, солідно, не окликаючи навіть пса. Я тихий і здержливий, як саме оце життя, що окружає мене. І тільки радість, тиха, безмежна радість наповняє усе моє єство.

Тішуся сяєвом сонця, темними тінями лісу, ніжним дотиком повітря, міцною відпорністю грунту, тишею рослинного царства, різкими криками птахів. Зливаюся єством з сим безмежним життям, п'ю сонце й вогкість, розпростираюся в безмежні простори, врізуюся невидним корінням глибоко в лонр матері-землі і з її глибин тягнуся в світяну далечінь, щоб зв'язати в один міцний вузол сю сиру, повну родючої сили масу з сонцем, повітрям, безкраїми хмарами, з джерелом світу, життя, огня і руху.

Здається мені, що з кожним кроком я відходжу все далі від "культурного" життя, що зосталося там, за мною, за тісною стіною лісу, за глибокими проваллями долин. Вертаюся назад від нього, в глибину століть, тисячоліть. З шумливої, галасливої гостини, повної всякої напруженої ненатуральності, вимушеності, нещирості, вертаюся "до себе", "додому".

Кидаю сю стежку і бреду манівцями через ліс, розводячи руками гілляки, що заступають дорогу. Застрягаю, одначе, в густому малиняку. Пасуся в нім довго-довго. Вибирати ягоди мені нарешті наскучує, і я, як медвідь, починаю збирати їх губою просто з кущів. Їх дуже багато, і вони подостигали; повітря налите їх запахом. І серед них темно-малинові цвіти-букети деннику на довгих стеблах — високі, пишні серед сього запущеного зрубу, так що ледве можу їх пізнати — так буйно, такою

масою ростуть вони тут. Рослинність дівочо-буйна па сій багатій ниві зрубу. Вона робить враження чогось казкового, фантастичного сею незмірною пишнотою, буйністю, багатством, і мені здається, що я перенісся десь в інші далекі часи, коли земля не була така виснажена, так обрабована і знесилена, як тепер.

Дощ застав мене в сім малиняку і зросив мене до голого тіла. Але він не довгий і не холодний. Я бреду далі серед високих кущів, серед гілляк, напоєних дощем, і вони зрошують мене все знову і знову. Я мокрий як хлющ, але я радий сьому багатству води. І коли з густого заросляку я виходжу нарешті на потік, я розстелюю на його риняках і піску свої промоклі одежі, і сохну, й гріюся разом з ними. Лежу, не рахуючися з часом, в блаженнім стані істоти, якій нічого но треба, нікуди не треба, і ніщо її не жене й не пригадується.

Лінивим оком сліджу, як нагріте повітря і пара, як жертвенне куриво, ліниво підіймаються вгору. І не знаю, чи сплю, чи виджу се наяву.

Надвечір я дістався до самітної лісничівки над рікою, серед лісу. Сим разом і тут не було нікого. Поки сонце ховалось за обрій, прорізуючи ліс жовтогарячим промінням і золотячи стовбури сосон, як червоне золото, я збирав матеріал на огнище. Сухе ломаччя, принесене рікою коріння, свіжі гілляки — соснові, пружисті, кулясті, як нові щітки до лампи, обвішані пишними кутасами гілляки смерек і розкішні вахлярі ялиць. І коли чорна пітьма затягла ліс, я розложив огнище, високе, велике, й, лежачи перед ним з псом, дивився, як огонь пробивався серед сю купу палива своїми язиками.

Ясно-червоним полум'ям схоплювалися гілляки вільхи, темним вогнем горіли корчаки смерек, відбиваючися на стіні лісу дріжучою луною, і біляві хмари диму стелилися попід нею. А коли я ворушив хвою, фонтани золотих іскор піднімалися з огню й навіженим вихором крутилися серед них темно-червоні шматки кори й галузочок, розтріскуючися на всі боки. І мене переймала божевільна втіха, екстаза

давнього чоловіка перед огнем — його наймогутнішим опікуном і товаришем, оборонцем від холоду й пітьми, подателем життя і радості. І коли я, кілька годин пізніше, перебрався на ніч до хатини, постелившися на розкішнім ложі з свіжої хвої ялиць, я довго палив далі ватру на вогнищі, загромадивши цілу хатину всяким паливом.

Тріскали гілляки на огні, іскри й дим летіли золотою стягою в отвір даху. Ліс шумів тихим, приглушеним шумом навколо мене, і крізь нього пробивався гострійший гук стрімкого потоку. І я радів свідомістю, що я так глибоко відбіг від всього, що тяжіло на мені, від усього того безвихідно-складного, болющого життя.

Тішився, споминаючи, що лежу не на своїм сітчанім ліжку, завішаний портьєрами від галасу й світла, а обложений зате неминучими привидами настирливих гадок, невідступних, безвихідних плутанин, що муляють далі зболілі рани душі, не даючи й на хвилю вирватися з їх проклятого кола.

Я лежу на свіжій хвої, і мислі мої коло золотих іскор вогнища. Мене не займає тепер ніщо, крім гадок про сонце, погоду, дощ і такі ж інші рівно ясні, стихійно-прості речі.

Наче я справді втік на ціле тисячоліття назад, до своїх предків, і живу їх простим, нескладним життям з-перед тисячі літ.

Мені, одначе, не спалося. Фізичне й духовне розхвилювання та занадто буйна радість життя, яку я переживав цілий день, не давали мені спокою. Не спав і пес — я бачив відблиск огня в його очах, коли він підіймав повіки. Дрімота часом спадала на мене, потім переривалася знову, і знову товклися до голови, силкуючи зв'язатись з попередніми, гадки про колишню гармонію людського життя — життя далекого мого предка з-перед тисячоліть.

І раптом при непевнім огні ватри, що хитаючися то висував контури наваленого лому, то ховав їх в чорній пітьмі, я побачив й о г о — мого предка з-перед тисячоліть, тільки дуже далеких.

Причукнувши в темнім заглубленні скель, загородженім буреломом, він сидів, положивши свою голову на коліна, з обличчям, зверненим до мене. Був цілий голий, тільки стопи ніг були обернені в протерту козячу шкуру; але тіло ціле майже було вкрите буйним темним волосом, так що ледве перезирало через нього. Такий же волос вкривав його широкі, сильно видовжені наперед щелепи і зверху майже сягав густих брів на широкім, похилім чолі. Виглядав зморено і худо, і незагоєна рана виднілась на його бедрі.

Він голодував. Сусіднє вороже плем'я погромило його плем'я. Нелюдсько повбивано багато чоловіків, забрано жінок, а недобитків з давніших місць, багатших дичиною і всякою поживою, вигнано сюди, між ці камінисті урвища, де було стільки хижого звіра, що майже неможливо зловити що-небудь людині. І тепер, дрімаючи, він тривожно прислухався до гуркоту каміння на стежці, куди приходили до води мешканці недалекої, печери — льви. І рука його механічно стискала палицю з грубо приправленим гострокінчастим каменем — його одиноку зброю.

Так сидів він довго напроти мене, то дрімаючи злегка, то підіймаючи тривожно голову, щоб прогнати сан, і пильно приглядався перед собою. Чув себе змученим і ослабленим. Порожній шлунок стягався з гнітючим болем. Нічний холод потягав дрощами його тіло. Ніч гнітила його страхом — не тільки присутністю сього близького, а невидного звіра, а й сама собою, як страшне, загадкове царство злих таємничих сил, що посіли все живе, проглинули сонце — сього царя й володаря світу — й напосілись поморозити, понищити все живе. І з тяжкою нудьгою він споглядав раз у раз у ту сторону, звідки звичайно виходило на світ сонце, вирвавшися з неволі злих духів. Чи вирветься і сим разом і чи буде ще ясно і тепло? Чи, може, сим разом уже кінець йому? Все зле мав, очевидно, велику силу, і більше його, як чогось доброго на світі. Так

рідко можна бути ситим, безпечним — а так багато всякої небезпеки, вічної муки голоду й страху…

І серед сих гадок, уривків мислі, що перелітали серед дрімоти через його утомлений мозок, з незвичайною різкістю й виразністю сонних мар йому уявилося щось така дивне, недоречне, властиво, а незмірно привабне, дивно-щасливе. Йому представився образ чоловіка, що спить собі спокійно, як дитина за спиною своєї матері, не дбаючи зовсім про ніч, холод і звірів. Обтесані й тісно примкнені до себе стовбури дерева захищають його з боків від звіра, холоду і злих духів; згори він має також накриття, так що дощ, якби йшов, не змочив би його й трохи. Крім того, він обмотаний весь тоненькими шкурами і зовсім не мерзне. Він не боїться анітрохи пітьми, бо взяв з собою в сю дерев'яну печеру кавальчик сонця і тримав його при собі. Він має при собі зачарованого пса, який служить йому й стереже його спокій…

В екстатичнім захваті, широко відкритими очима придивлявся він сьому чудному образові, який представився йому на мить з такою дивною виразністю й багатством деталей, що вони робили ілюзію якогось довгого переживання, як то буває в моменти напруження уяви. Він не знав, чи бачить сон, чи се ті химерні образи, які приходять людині з голоду й утоми. Але придивлявся, смакував всіма нервами, перейнятий насолодою й страхом, що сей дивний образ зникне так, як розсівалися й губилися прегарні сни про велику силу дичини, великі зграї земляків, чоловіків і жінок, що йшли разом на звіра, й інші тим подібні щасливі хвилі.

І я чув на собі, через віддаль десятків тисяч літ, сей очарований, екстатичний зір мого далекого предка, що як чуду культури й поступу, просто неймовірному, дивувався тому, що для мене було поворотом до безкультурних часів далеких предків з-перед тисячоліть. Так безмірно далеко те, що було примітивним для мене, стояло від того, що було реальним для нього.

Він стрепенувся по хвилі, щоб відігнати дрімоту й переконатися, чи він то вві сні чи наяві бачить,— і той привид, очевидно, зник з його очей. Він зістався якийсь час нерухомий під впливом дивного образу. Але скоро його увагу зайняли перші проблиски дня, що з'явилися на небі. Вони наповнили його пригноблену душу утіхою. Сонце, світло, день верталися знову, і приглушеним голосом він повторив уривчасті слова, що були його привітом сонцю, поздоровленням, що ще раз йому вдалося видертись з рук ворожих сил.

За хвилю засіріло вже навколо нього, і він, розправляючи задерев'янілі ноги і з відзвичаєння сильно шкутильгаючи на поранену ногу, почав обережно вилазити зі своєї криївки. Голод і утома зникали під новим напливом енергії, під враженням нового світла, нового дня.

Сон закрив мої повіки, і я прокинувся, коли вже гарячий, пишно-блискучий день продирався через усі отвори хатини, зганяючи прозорі сутінки в найтемніші кути її. Пес нетерпеливо оглядався на мене, поборюючи в собі пориви бажання збудити мене і вирватися з сього затишку в повний буйного життя ліс. Се бажання обхопило й мене, коли я відчинив низенькі дверці і перед очима моїми став сей самий ліс, залитий сонцем і бальзамічним ароматом смоли, освіжений росою, повний ранішньої енергії життя. Не барячися сніданням, я перекинув через плече стрільбу й потяг в глибину лісу, бажаючи насамперед вдовольнити свою жадобу ввійти в життя, злитися з ним, взяти в нім свою пайку.

І знову йшов серед рівних, як свічки, стовбурів, серед пишних кетягів хвої, серед буйних заростей зрубів. Відкликався душею знову на кожний клич, на кожний подув сього життя. Грівся на гарячім сонячнім промінні, обвинений струями пари, що підіймалася з землі, з роси, і студив свої ноги в холодних струмочках джерельця. Переходив тихі, наповнені сонцем просіки і повні пахучої вогкості долини.

Я йшов все далі й далі в глибину лісів. Але вчора мене тішила гадка, що я тікаю від сучасного життя і його культурного перетончення в

глибину минулих віків — від сучасного чоловіка до старих предків з їх примітивним, натуральним життям. Сьогодні, навпаки, мені було приємно думати, що я сим розкішним лісом іду до життя, що я спочиваю в сій гостині у природи, щоб з новими силами вернутися до життєвої праці серед обставин сучасного культурного життя, в сучасному світі ідей. Мої гадки, в перегоні з птахами, летіли в сей повний безконечного страждання, але й безмірної привабності світ.

І образ мого предка злегка пригадувавсь мені, як щось жалісне, близьке, але приємне тим, що воно вже минуло — як пережита безповоротно скрута.